

UDC: 45.89.754.55

Boburjon SULAYMONOV,
Farg'ona davlat universiteti talabasi

Farg'ona davlat universiteti dotsenti B.Mirzaraximov taqrizi asosida

BUXORO XONLIGINING SIYOSIY VA MADANIY RIVOJIDA IMOMQULIXONNING TUTGAN O'RNI VA ROLI

Anotatsiya

XVI asrda tashkil topgan Buxoro xonligi (rasman 1533-yil) o'zbek davlatchiligi tarixida muhim o'rin tutadi. Xonlik dastlab Shayboniylar sulolasi (1501–1601), so'ngra Ashtarxoniylar sulolasi (1601–1756) tomonidan boshqarilgan. Shayboniylardan Shayboniixon (1501–1510) va Abdullaxon II (1556–1598), Ashtarxoniylardan esa Imomqulixon (1611–1642) davrida davlat siyosiy va iqtisodiy jihatdan yuksalishga erishgan. Xususan, Imomqulixon davrida Buxoro xonligi markazlashgan qudratli davlatga aylangan, markaziy hokimiyat mustahkamlangan va madaniy taraqqiyot tez sur'atlar bilan rivojlangan. Ushbu maqolada Buxoro xonligining shakllanishi, siyosiy boshqaruv tizimi, hududiy kengayish jarayoni va madaniy hayoti tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Buxoro xonligi, Imomqulixon, Samarqand, siyosiy boshqaruv, Toshkent, Balx, qozoq sultonlari, Yalangto'sh Bahodir, Jo'ybor xojalari, Muhammad Yusuf Munshiy, hunarmandchilik, me'morchilik, ilm-fan, ta'lim tizimi.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ И КУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ БУХАРСКОГО ХАНСТВА: РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИМАМКУЛИХАНА

Аннотация

Бухарское ханство, основанное в XVI веке (в качестве ханства – в 1533 году), занимает важное место в истории узбекской государственности. Первоначально государством управляла династия Шейбанидов (1501 – 1601), а затем – представители династии Аштарханидов (1601 – 1756). Среди них правление таких шейбанидских правителей, как Шейбанихан (1501 – 1510) и Абдуллахан II (1556 – 1598), а также аштарханидского хана Имамкулихана (1611–1642) ознаменовалось важными преобразованиями. В период правления Имамкули-хана Бухарское ханство превратилось в централизованное государство. В результате проводимой им политики территория государства расширилась, центральная власть укрепились и был достигнут культурный прогресс. В данной статье освещаются эти вопросы на основе научных фактов.

Ключевые слова: Бухарское ханство, Имамкулихан, Самарканд, политика, Ташкент, Балх, казахский султан, Ялангтош Бахадур, Джуйбарские ходжи, Мухаммад Юсуф Мунши, ремесленничество, архитектура, наука, образование.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF IMAMQULIKHAN IN THE POLITICAL AND CULTURAL DEVELOPMENT OF THE BUKHARA KHANATE

Anotation

The Bukhara Khanate, established in the 16th century (formally recognized as a khanate in 1533), occupies a significant place in the history of Uzbek statehood. Initially governed by the Shaybanid dynasty (1501–1601) and later by the Ashtarkhanid dynasty (1601–1756), the khanate experienced considerable political and cultural development. Prominent among these rulers were Shaybanid leaders such as Shaybani Khan (1501–1510) and Abdullah Khan II (1556–1598), as well as the Ashtarkhanid ruler Imamqulikhan (1611–1642). During Imamqulikhan's reign, the Bukhara Khanate evolved into a powerful centralized state. His policies led to territorial expansion, consolidation of central authority, and notable advancements in culture, science, and education. This article analyzes these historical transformations based on scholarly sources.

Key words: Bukhara Khanate, Imamqulikhan, Samarkand, politics, Tashkent, Balkh, Kazakh sultans, Yalangtush Bahadur, Juybar khojas, Muhammad Yusuf Munshi, craftsmanship, architecture, science, education.

Kirish. Buxoro xonligi Ashtarxoniylar sulolasi davrida ham bir qator yuksalishlarni boshdan kechirdi. Ayniqsa, ushbu sulolaning taraqqiyot davrini boshlab bergan va shuning uchun ham boshqa sulola vakillariga qaraganda uzoqroq (31 yil) hukmronlik qilgan

Imomqulixon o'zining oqilona siyosati bilan tarixda muhim iz qoldirgan hukmdorlardan biridir.

O'zbekiston davlatchiligi tarixida turli davrlarda ko'plab sulolalar hokimiyatni boshqargan. Ularning ba'zilarining hukmronlik davrida davlat nufuzi va qudrati yuksalgan bo'lsa, boshqalarining davrida esa iqtisodiy va siyosiy inqirozlar, markaziy hokimiyat

zaiflashuvi kuzatilgan. Bu holatlarning yuzaga kelishida bir qator siyosiy, ijtimoiy va shaxsiy omillar muhim rol o'ynagan. Davlatning rivojlanish darajasi, eng avvalo, uning boshida turgan hukmdorning yurgizgan siyosati bilan bevosita bog'liqdir.

Xususan, XVI asrning ikkinchi yarmi va XVIII asrning birinchi yarmigacha Movarounnahr hududida hukmronlik qilgan Buxoro xonligida ham ikki asosiy sulola vakillari (Shayboniylar va Ashtarxoniylar) davlatni boshqargan. Bu davrda bir necha mashhur, ilmiy, siyosiy salohiyatga ega hukmdorlar yetishib chiqqan bo'lib, ular davlatni har tomonlama rivojlantirishga hissa qo'shgan. Ana shunday salohiyatli hukmdorlardan biri Imomqulixon (1589–1644) bo'lib, u 1611–1642-yillar oralig'ida xonlikni boshqargan. Uning davrida Buxoro xonligi siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan sezilarli ravishda yuksaldi. Eng asosiysi, bu davrda mamlakat Abdulloxon II davridagi kabi yana markazlashgan, barqaror davlatga aylana oldi.

Adabiyotlar tahlili va metodologik asoslar.

Ushbu manbalar orasida eng muhimlaridan biri - Hofiz Tanish Buxoriyning "Imomqulixonoma" asaridir. Ushbu asarning aynan Hofiz Tanish Buxoriy qalamiga mansubligini tadqiqotchi Jumaniyoz Sangirov o'z ilmiy ishlarida asoslab bergan [1]. Asar fors tilida yozilgan bo'lib, Imomqulixon davrida yaratilgan, biroq aniq yozilgan yili noma'lum. Ba'zi manbalarda muallif nomi sifatida Suhayl ko'rsatilgani sababli asar ko'pincha "Suhaylning Imomqulixonnomasi" deb ataladi. Tadqiqotchi Dilorom Sangirova ham ushbu asar ustida izlanish olib borgan va 2008-yilda chop etilgan maqolasida manbani tahlil qilib, Imomqulixon nasabining Amir Temur sulolasi bilan bog'liqligini ta'kidlaydi.

Yana bir muhim tarixiy manba - Muhammad Tolib tomonidan 1673-yilda yozib tugallangan "Matla' ut-tolibin" ("Toliblarning chiqish yeri") asaridir. Ushbu asar XVI–XVII asrlarda Buxorodagi siyosiy holat, Jo'ybor shayxlari va xojalarining faoliyati hamda ularning hukmdorlar bilan munosabatlariga bag'ishlangan. Ma'lumki, Jo'ybor xojalari diniy hayotda katta mavqega ega bo'lib, xalq orasida katta obro'-e'tibor qozongan edi. Hukmdorlar, jumladan, Imomqulixon ham ular bilan doimo yaxshi munosabat saqlashga intilgan. Manbalarda keltirilishicha, Jo'ybor shayxlaridan bo'lgan mashhur ruhoniylar Oxund Mulla Hadoniy vafot etganda, Imomqulixon uning dafn marosimida bevosita ishtirok etib, jasadini yelkasida ko'targani ta'kidlanadi [2].

Mazkur davr haqida muhim manbalardan yana biri - Hoji Mir Muhammad Salimning "Silsilat us-salotin" ("Podshohlar silsilasi") asaridir. Unda Imomqulixon buyrug'i bilan Makka shahrida qad rostlagan ikkita chorbog' haqida ham ma'lumot berilgan [3].

Mazkur davrning tarixiy ahamiyati tufayli bir qator olim va olimlar tomonidan turli ilmiy tadqiqotlar, dissertatsiyalar va maqolalar yozilgan. Ulardan biri - ingliz tarixchisi Audrey Burton bo'lib, u "The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702" ("Buxoroliklar: Sulola, diplomatiya

va savdo tarixi (1550-1702)") nomli asarida XVI asr o'rtalaridan to Ubaydullaxon II hukmronligining boshlanishigacha bo'lgan davrni turli manbalar asosida mukammal tahlil qilgan [4].

Shuningdek, mashhur sharqshunos olim Yuri Bregel (1925-2016) ham Buxoro xonligi tarixiga oid keng ko'lamli tadqiqotlar olib borgan. Asli Rossiyada tug'ilgan bo'lib, faoliyatining katta qismini AQShda o'tkazgan. U Buxoro xonligining qadimgi davrdan 1920-yilgacha bo'lgan tarixini o'rgangan va shu asosda sakkizta ilmiy maqola yozgan. Ularning to'rtinchisi - "The Khanate of Bukhara and Khorasan" ("Buxoro xonligi va Xuroson") nomini olgan bo'lib, bu maqolada xonlikning Xuroson bilan olib borgan siyosiy munosabatlari, yurishlari, jumladan, Imomqulixon davridagi harbiy harakatlar yoritilgan [5].

Turkiyalik tadqiqotchilar ham bu davrni o'rganishga e'tibor qaratgan. Ulardan biri - Sheyda Duman bo'lib, u aynan Imomqulixon davriga bag'ishlab "Buhara Hanlığı'nda İmamkulkhan dönemi (1611–1642)" nomli dissertatsiyani yozgan [6]. Yana bir turkiyalik olim - Selim Serkan Ökten bo'lib, u "Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı (1500–1868)" nomli ilmiy ishida Buxoro xonligining harbiy tuzilmasi haqida so'z yuritadi. Ushbu asarda muallif Imomqulixon 1613-yilda qozoqlarni Movarounnahrda siqib chiqargani va Toshkent chegara hududi sifatida ahamiyat kasb etgani sababli o'g'li Iskandarni u yerga hokim etib tayinlaganini ta'kidlaydi [7].

Shuningdek, turk olimasi İnci Yelda Dumlupınar ham Markaziy Osiyo tarixi, xususan Buxoro xonligi tarixi bilan shug'ullanadi. Uning "Astrahaniler ve Mangıtlar devri Buhara Hanlığı (1599–1920): Genel hatlarıyla kaynakları ve siyasi tarihi" nomli katta hajmdagi maqolasi mavjud. Unda keltirilishicha, Ashtarxoniylar Jo'jining o'g'li To'qay Temur avlodlariga mansub bo'lgani uchun bu sulola ayrim manbalarda "To'qay Temuriylar" deb ham nomlangan [8].

XVII asr Buxoro xonligi, xususan Imomqulixon davri tarixini o'rganishda rus olimlarining tadqiqotlari muhim manba hisoblanadi. Ulardan biri - Sankt-Peterburg Davlat Universiteti Sharqshunoslik fakulteti tadqiqotchisi Anton Kirillovich Alekseyev bo'lib, uning "Политическая история Тукай-Тимуридов: По материалам персидского исторического сочинения Бахр ал-асрап" ("To'qay-Temuriylar siyosiy tarixi: fors tilidagi tarixiy manba 'Bahr al-asror' asosida") nomli monografiyasi bu borada alohida e'tiborga loyiqdir. Asarda Mahmud ibn Valiyning "Bahr al-asror fi manoqib al-axyor" asari asosiy manba sifatida tanlangan bo'lib, unda Ashtarxoniylar sulolasining shakllanishidan tortib to uning inqirozigacha bo'lgan davr batafsil yoritiladi [9].

Shuningdek, rus sharqshunosligining klassik namoyandalari - A.A. Semyonov, V. Bartold, V. Grigoryev, V.V. Lunin kabi olimlarning tadqiqotlari ham Ashtarxoniylar davrini chuqur o'rganishga xizmat qilgan.

O'zbekiston tarixshunosligida ham Ashtarxoniylar sulolasi va Imomqulixon davrini o'rganish bo'yicha salmoqli tadqiqotlar amalga

oshirilgan. Xususan, B. Ahmedov, A. Ziyo, H. To'rayev, A. Zamonov, D. Sangirova, R. Muqminova, G'. G'ulomov kabi olimlarning ilmiy ishlari bu borada muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, yosh tadqiqotchi, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Azizbek Musayevning "Ashtarxoniylar davrida Farg'ona vodiysida yuz bergan siyosiy jarayonlar tahlili" nomli dissertatsiyasi ham Imomqulixon davrini o'rganishda dolzarb manba hisoblanadi.

Muhokama va natijalar. Imomqulixonning shaxsiyati va siyosiy faoliyatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, u bevosita Ashtarxoniylar sulolasiga mansub bo'lib, otasi - Abdulloxon II davrida Nishopur viloyatining noibi bo'lgan Din Muhammad edi. Imomqulixon otasidan 10 yoshida yetim qoladi. Keyinchalik amakisi Vali Muhammadxon yurt taxtiga o'tirgach, Imomqulixonni Samarqand hokimi etib tayinlaydi [10].

Imomqulixon boshqa xonlarga qaraganda uzoqroq - 31 yil davomida hukmronlik qilgan bo'lib, bu holat mamlakatda nisbatan barqaror siyosat olib borilganidan dalolat beradi. Ingliz sayohatchisi va razvedkachisi A. Vamberi (1832–1913) o'z xotiralarida Imomqulixon davrida kambag'allar deyarli qolmaganini, amaldorlar ustidan qat'iy nazorat o'rnatilganini, hatto xon o'zi vaziri Nodir devonbegi bilan oddiy xalq kiyimida bozorga chiqib, narx-navoni tekshirganini qayd etadi. Tarixchi Muhammad Yusuf Munshiy esa bu holatni ifodalay turib, zavq bilan yozadi: "Imomqulixon oyoqlari davlat uzanggisida bo'lgan paytda, na Balxda va na Buxoroda qo'zg'olon va tartibsizliklar bo'lmadi" [10].

Darhaqiqat, mamlakatda qattiq, ammo adolatli siyosat yuritildi. Imomqulixon mamlakat hududiy yaxlitligini mustahkamlash, markaziy hokimiyatni tiklashga intildi. Ayniqsa, shimoldan xavf solayotgan qabilalar bilan kurashibgina qolmay, ular bilan murosali munosabat o'rnatishga ham urindi. Bu maqsadda qozoq sultoni Eshimxonning qizi Oyxonimga uylanadi [11]. Bizningcha, bu nikoh ikki asosiy siyosiy maqsadni ko'zlagan:

Mamlakatning shimoliy chegaralarini xavfsizlashtirish;

Qozoq sultonlari bilan tinch diplomatik munosabatlarni yo'lga qo'yish.

Imomqulixonning qozoq sulolasi bilan tuzgan siyosiy nikohi faqatgina ittifoq uchun emas, balki Eron shohlariga qarshi kurashda ularning harbiy kuchidan foydalanish maqsadini ham ko'zlagan edi. Buni, xususan, Vali Muhammadxon Erondan olib kelgan qo'shiniga qarshi bo'lib o'tgan jangda kuzatish mumkin. Imomqulixon bu jangda Buxoro xalqi va qozoq sultoni Eshimxonning ko'magi bilan eroniylarni tor-mor etishga muvaffaq bo'ladi [12]. Ushbu yordam evaziga Eshimxonga Toshkent va Turkiston hududlari beriladi, uning o'g'li Jonibek esa Samarqand yaqinidagi Sog'arj yeriga hokim qilib tayinlanadi.

Tarixchi Muhammad Yusuf Munshiyning yozishicha, ukasining o'limidan g'azablangan Imomqulixon Balxda yashayotgan boshqa ukasi Nadr Muhammadni Toshkentga yuborib, "otimning uzangisigacha odam qoni oqmaguncha bu yer xalqini

qirishni" buyuradi [10]. Bu buyrug'ni ulamolar yengillashtirish maqsadida, halok bo'lganlarning qonini to'plab, uni ko'lmakka quyishadi va shundan so'ng xonni ko'ndirishga muvaffaq bo'lishadi. Bu holat din peshvolariga hurmat bilan qaragan, ammo siyosatda qat'iyatli bo'lgan Imomqulixon shaxsiyatining murakkab tabiatini ko'rsatadi.

Tarixchi Mahmud ibn Vali "Bahr ul-asror" asarida Turkiston shahri haqida yozar ekan, shunday deydi: "Oddiy xalq uni Yassi deb ataydi va hozirda u yerda Buxoro xoni Imomqulixon nomidan qozoq sultonlari hukmronlik qilmoqda" [13]. Imomqulixon davrida yurishlar Dashti Qipchoqqacha davom etadi [11]. Bu harbiy muvaffaqiyatlar Movarounnahr va Xurosonning yagona hukmdor qo'li ostida birlashtirilganini va markazlashgan davlat tashkil topganini ko'rsatadi. Xorazm esa mustaqil Xiva xonligi tarkibida bo'lgan.

Masalan, Imomqulixon taxtga chiqqach, katta mavqega ega bo'lgan "Matlab ut-tolibin" asari muallifi Muhammad Tolibning otasi Tojiddin Hasanxo'jaga singlisi Poyandasultonbegimni nikohlab, unga Pirmasp qishlog'i va Dehinavdan Huzorgacha bo'lgan yerlarni tortiq qiladi [2]. Shuningdek, ukasi Nadr Muhammadga Balxni beradi va uni taxt vorisi etib tayinlaydi. Chunki Balxda hukmronlik qilgan shahzoda xonlik taxtiga eng yaqin nomzod hisoblanar edi.

Huquqshunos Ziyodullo Muqimov fikricha, "tanho" suyurg'oldan farq qilgan, chunki yer egasi yerning o'ziga emas, undan olinadigan daromadga egalik qilgan. Mahmud ibn Vali "Bahr al-asror"da shunday yozadi: "Podsho agar yerni hadya qilsa, agar u ulamo yoki sayyidga tegishli bo'lsa, suyurg'ol deyiladi, agar harbiyga berilsa, tanho deyiladi" [13].

Imomqulixon davrida savdo-sotiq, hunarmandchilik va bozor infratuzilmasi ham yuksaldi. Jumladan, manbalarda Samarqand bozorlari haqida quyidagi ifoda keltiriladi: "Bu shahar bozorlarining o'ziga xos jihati shundaki, har bir mahsulot turi uchun alohida bozor ajratilgan bo'lib, ular bir-biriga aralashmaydi. Bu juda noyob va qadimiy an'anadir." Ayniqsa, Samarqand qog'ozi ishlab chiqarish ustaxonalari Siyo kanali bo'ylaridagi ariqlarda joylashgan bo'lib, mahsulotlar chet ellarga ham eksport qilingan [14].

Bu davrda me'morchilik sohasi ham ravnaq topdi. Imomqulixon me'moriy obidalar qurilishiga alohida e'tibor qaratdi. 1617-yilda Registon maydonida Poyandabiy masjidi barpo etildi. U amirlardan biri – Qosimboy Turkmaning o'g'li, Poyanda otaliq Turkman tomonidan bunyod etilgan. Shuningdek, 1619–1620-yillarda Buxoroning eng boy kishilaridan biri bo'lgan Nodir devonbegi tashabbusi va mablag'i bilan bozor maydonida uzunligi 45 metr, eni 36 metr, chuqurligi 5 metr bo'lgan katta hovuz qurildi. Uning atrofi shag'al, marmar va toshlar bilan mustahkamlangan [15].

Zamonaviy tadqiqotchilarning fikricha, bu davrda ijtimoiy-falsafiy tafakkur, tarixshunoslik, adabiyot, huquqshunoslik kabi sohalar ancha taraqqiy etgan. Ayniqsa, Muhammadjon Yusuf Alqorabo'g'iy (1563–1647) kabi olimlar o'z asarlari bilan bu

jarayonga katta hissa qo'shganlar. U Kavkazdagi Qarabog' qishlog'ida tug'ilib, Samarqandda ilmiy faoliyat olib borgan, Buxoroda vafot etgan. "Mavlono Yusuf Qorabog'iy" taxallusi bilan mashhur bo'lgan bu zot adabiyot, astronomiya, falsafa sohalarini chuqur egallagan va "Mulloyi Nav" taxallusi bilan she'rlar ham yozgan. Tarixiy manbalarda Imomqulixon uni o'z suhbatlariga tez-tez chorlagani qayd etilgan [17].

Xulosa. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Imomqulixon davri Buxoro xonligi tarixida eng muhim va barqaror davrlardan biri sifatida tarixda o'z o'rnini egallaydi. Davlat siyosiy, harbiy va madaniy jihatdan yuksak cho'qqilarga erishgan. 1620-yilda Buxoroga kelgan rus elchisi I. Xoxlov Buxoroda Xivaga nisbatan o'n baravar ko'p qo'shin mavjudligini, ularning soni 100 ming atrofida ekanligini ta'kidlagan [4]. Bu

mamlakatning harbiy salohiyati yuqori bo'lganidan dalolat beradi.

Imomqulixon hayotining oxirida ko'rish qobiliyatini yo'qotib, hokimiyatni ukasi Nadr Muhammadga topshiradi va haj safariga chiqadi. Safar davomida Safaviylar saroyida mehmon bo'ladi va u yerda, mo'yqalam ustasi Muin Musavvir tomonidan chizilgan yagona portreti yaratiladi. 1644-yilda haj ziyorati vaqtida Arofot tog'ida vafot etadi va Madinatdagi Baqiy qabristoniga dafn qilinadi [18]. Payg'ambarimiz (s.a.v.) oilasi va sahobalari dafn etilgan ushbu qabristonga dafn etilishi uning musulmon olamidagi e'tibori va maqomini yana bir bor tasdiqlaydi.

Imomqulixonning uzoq yillik hukmronligi, adolatli siyosati, ilm-fanga bo'lgan hurmati va tinchlikni saqlashdagi sa'y-harakatlari uning nomini Markaziy Osiyo tarixiga muhrlagan.

ADABIYOTLAR

1. Sangirov J.A. Xofiz Tanish Buxoriyning "Imomkulixonoma" asari va uning Ashtarxoniylar tarixini o'rganishdagi o'rni // Science and Innovation, 2023, №2. – B. 256–266.
2. Abulabbos Muhammad Tolib. Matlab ut-tolibin. Tarjimonlar: Karimiy, E. Mirkomilov; Mas'ul muharrir: t.f.d. X. To'rayev. Toshkent: "Movarounnahr", 2016. – 386 b.
3. Ziyoy A. Silsilat as-salatin as a historical source // Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 2021, Issue 11. – P. 624–628.
4. Burton A. The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic and Commercial History, 1550–1702. London: Routledge, 2019. – 713 p.
5. Bregel Y. The Khanate of Bukhara and Khorasan // Encyclopaedia Iranica, Vol. V. New York, 2013. – P. 521–524.
6. Duman Ş. Buhara Hanlığı'nda İmamkulkhan Dönemi (1611–1642). Doktora tezi. Afyonkarahisar: 2023. – 185 s.
7. Ükten S.S. Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500–1868). Ankara: Neyir Matbaacılık, 2018. – 388 s.
8. Dumlupınar İ.Y. Astrahanîler ve Mangıtlar Devri Buhara Hanlığı (1599–1920): Genel Hatlarıyla Kaynakları ve Siyasi Tarihi // Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2023, Issue 9. – P. 199–220.
9. Alekseev A.K. Политическая история Тукай-Тимуридов: По материалам персидского исторического сочинения "Бахр ал-асрап". Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2006. – 231 с.
10. Zamonov A. Buxoro xonligining Ashtarxoniylar hukmdorlari. Monografiya. Toshkent: "BAYOZ", 2021. – 137 b.
11. Zamonov A. Buxoro xonligi tarixi. Metodik qo'llanma. Toshkent: "BAYOZ", 2021. – 266 b.
12. To'raev H. Buxoro tarixi. O'quv qo'llanma. Buxoro: "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2020. – 320 b.
13. Mahmud ibn Vali. Bahr al-asror fi manaqib al-axyar (More tayn otnositelno doblestey blagorodnykh). Tarjima, izoh va ko'rsatkichlar: B.A. Ahmedov; mas'ul muharrir: A.K. Arend. Toshkent: "Fan", 1977. – 184 b.
14. Eshov B.J., Odilov A.A. O'zbekiston tarixi II (XIV asrning o'rtalaridan – XIX asr ikkinchi yarmigacha). Toshkent: "Donishmand Ziyosi", 2020. – 409 b.
15. Ne'matov M. Buxoroda Ashtarxoniylar davri me'morchiligi // Modern Science and Research, №10, 2024. – B. 34–37.
16. Ro'ziqulov O., Shodiyorov A. Ashtarxoniylar davrida ilm-fan va madaniy hayot // Innovation in the Modern Education System, №5, 2024. – B. 198–202.
17. Nasrilloev K. Ashtarxoniylar hukmdorlarning ilm ahllari bilan munosabatlari // Builders of the Future, №2, 2022. – B. 13–17.
18. Sangirova D.X. Haj ziyorati va hukmdor hojilar // O'tmishga nazar, №18, 2019. – B. 24–